

NAUJAI ATRASTA ESTETIKA

1997 m. pasirodžius *Gintaro Grajausko* (g. 1966) eilėraščių rinkiniui *Katalogas*, kartu su poetikos naujumu ėmė ryškėti ir savarankiška, išsiskirianti jaunųjų literatūros kontekste autoriaus pasaulėžiūrinė laikysena. Šiuo metu jau galima kalbėti ir apie jo nuoseklius kūrybinius bei vertybinius principus, suformuluotus eseistikoje (esė rinktinė *Iš klausos*, 2002), ir apie keletą Grajauskui artimų jaunų Klaipėdos poetų (R. Kmita, M. Valiukas), bendrą jų mąstysenos lauką. Šis autorius į „centrinį“ literatūrinį gyvenimą, į skirtingų asmenybių ar kuopų tarpusavio diskusijas bei įtampas iš pat pradžių žvelgė iš ramios nuošalės ir nesuinteresuoto stebėjimo perspektyvos ir jokios opozicijos kokiai nors konkrečiai literatūrinei nuostatai nereiškę, neskelbė ir kritinių pasisakymų vienaip ar kitaip suvoktos tradicijos atžvilgiu – buvo „nedalyvaujantis“ literatūrinio proceso dalyvis. Savo atokumą nuo konkuravimo kultūrinėmis nuostatomis, alternatyviomis laikysenomomis, taip pat nuo oficialaus institucinio, autoritetingo literatūros pasaulio Grajauskas grindžia skeptišku požiūriu į kokią nors objektyvią literatūros vertę ar reikšmę sociumui, ypač valdomam masinės produkcijos ir vartojimo mechanizmų. Poezija susijusi su individualybės išgryninimu, apvalymu – kaip tik todėl rinkos visuomenė bei jai priklausanti viešoji erdvė, niveliuojanti nepatogius sau skirtumus arba sunkianti iš jų pelną, negali būti poezijai palanki. Poetui beprasmiška manyti, kad jo pasirinktas elitiškumas, tradiciškumas ar avangardizmas turi nors kiek realios svarbos kitų visuomeninių žaidimų dalyviams. Tad šiuolaikinės literatūros raida, lūžiai, provokacijos ar atsinaujinimas atrodo kaip praradę tikrą egzistencinį turinį dalykai – visa tai simuliakrai, manipuliavimas nesamu dėmesiu ar susireikšminimas, padailintas dvasingumo kosmetika. „Ir kuo toliau nuo to literatūrinio dūzgesio, nuo kultūros apskritai, nuo meno – to prasto aktorius, besilankstančio publikai, tampančio už rankovių ir meilikaujančio balseliu klausinėjančio: ‚Gal, ponas, norėtumėt, kad aš atsistočiau ant galvos? Aš galiu!‘ A, tas galėjimas, tas siaubingas visko galėjimas!“ („Ne tai, ne tiems, ne ten“, *Iš klausos*, 54.) Sąmoningas, apsvarstytas poeto marginalumas, užsidarymas intymioje hermetiškoje aplinkoje priimamas kaip įžadas, kaip asketiškos ir atsiskyrėliškos veiklos regula: „[...] jei iš tiesų norisi veiksmo – verčiau rinktis patį tyliausią, patį nepastebimiausią. Auginti bonsai medžius ir saugotis, kad tavęs su laistykle rankoje nepamatytų kaimynai“ (*ten pat*).

Grajausko mąstymuose svarbią vietą užima dualistinis pasaulio matymas, prasmių dualizmo teigimas. Šios priešpriešos telkiamos ties žmogiškąja prigimtimi, ir iš esmės pasaulėžiūros centre atsiduria etinių pasirinkimų klausimai, kuriuos stengiamasi formuluoti kukliai, lakoniškai, minimalistiškai, kad nepakliuvus į tikėjimo kokia nors asmenine kūrybine misija žabangas. Kukliosios Grajausko priešpriešos skamba lyg kriptoreliginis tekstas, kuriame užtušotos platoniškosios ir krikščioniškosios metafizikos sąvokos: opozicija tarp „būti jokiam“ ir „būti kitokiam“, tarp „turėti kažką nuosavo, griežtai privataus“ ir „būti pseudo“, tarp estezės ir estetikos, tarp gyvenimo dėl savo privalumų ir gyvenimo dėl savo gyvenimo. Iškeliama visiškai idealistinė meno etikos dilema: „Stengtis galvoti, kaip tuo gyventi, o ne kaip iš to pragyventi“ („Mūsų laikų herojus: samurajus be šeimininko“, *ten pat*, 101). Paprasta laikysenos esmė – nesusireikšminimas (kurį lengvai būtų galima „išversti“ kaip krikščionišką nusižeminimą), priminimas sau, kad nesi svarbesnis už plūdeną, kad kitas žmogus gali būti tau neperprantamas kaip smėlis ar akmuo, kad ir banalybės yra sunkiai perprantami dalykai, o „banalybė be odos kartais atrodo visai nebanaliai“ (*ten pat*). Šį neišdidumą net prieš banalybę galima įvertinti kaip postmoderniosios savivokos bruožą, būdingą rašymui po „autoriaus

mirties“ ir aukštosios literatūros saulėlydžio, tačiau Grajauskas, siūlydamas dekonstruoti neadekvačią poezijos kalbėseną ir apsisvalyti nuo „kultūrinio burbuliavimo“, niekur nesiūlo dekonstruoti pačios kalbos ar jos metafizinių sąvokų, tokių kaip tikrasis individualumas, tobulėjimas, žmogaus siela ar „talentas iš Dievo“. Grajausko pasaulėžiūrą galima sieti su egzistencializmo paradigma, o dar atidžiau pažvelgus – su plačia krikščioniškosios filosofijos ir teologijos tradicija, žmogaus asmens ir Dievo asmens dialogu, atsiremiančių į šv. Paulių ir šv. Augustiną. Šios sąsajos galimumą patvirtina tai, kad kūrybą siekiama atitolinti nuo aktualaus socialinių santykių tinklo, nuo istorinių tapatybės modelių ar vertybinių sistemų, palikti ją pirmąkart laisvės, tuštumos, egzistencinio spengsmo erdvėje. Pavyzdžiui, šį atvirai nedemonstruojamą ryšį patvirtina esė minimas Blaise'o Pascalia (Blezo Paskalio) vardas ir su jo „širdies mąstymo“ filosofija susijęs teiginys: „Noras šokiruoti man daro daug mažesnį įspūdį nei siekimas – kad ir nerezultatyvus, kad ir beprasmis, kad ir žaidimo lygmenyje – perkeisti save patį. Aptikti gėrio ir blogio ribas tiesiog savyje“ (*ten pat*, 97).

„Naujas“ egzistencializmo ir krikščioniškųjų verčių, dvasinės autentikos gynimo suaktualinimas labai primena apsisukus ratui grįžtančią nepriklausomybės laikotarpio pradžią – Vaidoto Daunio, *Sietyno* programas (tik tuomet egzistencializmas priešintas totalitarinei, o dabar – laisvosios rinkos ideologijai). Antra vertus, Grajauskas lyg žaisdamas, lyg ir nekonceptualiai nutiesia savo minties giją žemininkų kartos link, taigi – dar ankstesnės lietuviškojo egzistencializmo tradicijos kryptimi: „Galėtų būti tokia poetinė mokykla: nebe žemininkai, o požemininkai. Bandantys išgirsti bendrąsias, archetipines vibracijas šiuolaikiniame informacijos triukšme“ („Apie vilkus, poetus, muzikantus bei velnius – o taip pat šis bei tas apie vištytę ir gaidelį“, *ten pat*, 79). Postmodernistinėje kalbos ir reikšmės ištuštėjimo, vertybinio referento krizės situacijoje Grajauskas žengia labai archajišką, su religinio atsivertimo sąmone susijusį žingsnį. Neorganišku, dirbtiniu, represyviu, autoritetingu kultūros formų atmetimą jis susieja su nusižeminimo askeze, vidinės ramybės ir tikrojo regėjimo atgavimu, taigi – su dvasiniu atsinaujinimu, ateinančiu per savo silpnumo, atsidūrimo egzistencinėje aklavietėje ir nebegalėjimo su ja susidoroti išpažinimą: „Esam skylėti kaip rėčiai. Visų skylių neužkamšysi“ („Mūsų laikų herojus...“, *ten pat*, 99). Merdėjančių ir korumpuotų kultūros antsluoksnių nuvalymas leidžia grįžti prie archetipinių gyvenimo ir kūrybos principų, prie galimybės rinktis nepopuliarią pasakos kvailio, trečio brolio logiką, elementarią kasdienybės kalbą, kur žodžiai reiškia tik tiek, kiek reiškia tavo asmeninėje aplinkoje ir paprastame draugiškame bendravime – ir jau nebesvarbu, sureikšmina ar dekonstruoja juos modernizmas ir postmodernizmas, ar jie ateina iš popkultūros, ar iš filosofijos konteksto. Šią nuostatą kartoja ir jaunas poetas *Rimantas Kmita* (g. 1977), teigiantis, kad svarbiau ne ginčas dėl apibrėžimų ir vertybinių hierarchijų, o gebėjimas susikalbėti, intymiai kūrybiškai bendrauti, turėti jaukų artimų kūrėjų, skaitytojų būrį: „Žodžiu, postmodernizmo sąvoka intymi“¹.

Grajauskas eseistikoje priešinasi perkrautam kultūriniam kontekstui, drumsčiančiam etinį sąmonės skaidrumą, tačiau nerevizuoja šį kontekstą pagimdžiusių pamatinių vakarietiško egzistencijos sąvokų, neakcentuoja šiame pamatiniame vertybių sluoksnyje jokios dramatinės įtampos. Rytietiškosios ar archajiškosios kultūros, apie kurias prabylama, regis, irgi aptariamoms joms priskirtu „prigimtinės autentikos“, natūralaus ir universalaus religingumo aspektu, apeinant skirtumų ir kitoniškumų klausimus. Šitokį pasaulėžiūros modelį galima vertinti dėl jo jaukumo, darnumo, tiesiog evangelinio paprastumo – šia prasme jis veikia kaip terapija šizofreniškai skilinėjančiam šiuolaikinio žmogaus, menininko identitetui. Grajausko esė norisi netgi pavadinti relaksaciniais pratimais persitempusiai literatūrai: „Kito kelio nėra – tik grįžimas prie asmeniškų, intymaus bendravimo. Kultūros „atitirpinimas“ (tik jokiū būdu ne demokratizavimas – veikiau atvirkščiai). Tebūnie tai vaikiška ir naivu:

¹ Rimantas Kmita, „Mano postmodernizmas“, *Literatūra ir menas*, 2002 vasario 22.

intymus kalbėjimas prieš riaumojantį informacijos srautą" („Mažosios erezijos“, *Iš klausos*, 51). Kita vertus, tokią poziciją galima kritikuoti dėl jos uždarmo kultūriniam polilogui, kitoniškumui, dėl atsisakymo diskusijos su tais, kurie nedidelei intymiajai bendrijai nepriklauso: nesuaugusią su „aš“ informaciją, kontekstą, „autentiškosios tikrovės“ interpretaciją, kūrybos komentavimą Grajauskas iš anksto vertina kaip neigiamybę, kaip pagundą falsifikuoti (tuo uždarmu, nepasitikėjimu viešais kultūros polilogais ši laikysena labai skiriasi nuo *Sietyno* nuostatų). Savosios mąstysenos ir laikysenos paskelbimas marginaline veda prie keisto nepasitikėjimo klausinėjančiu intelektu: „Giliniesi – ieškai pragaro. Kas ieško, tas randa“ („Mūsų laikų herojus...“, *ten pat*, 100). Tad šio poeto pažiūros turi gilaus retroaktyvumo, konservatyvumo, nors santykis su konservatyviosiomis kultūros tradicijomis paliekamas labai neapibrėžtas. Į savo intymių žaidimų ratą vengdamas tiesiogiai įtraukti krikščioniškosios pasaulėžiūros matmenį, bandydamas jo neįvardyti ir jam neįsipareigoti, išlaikyti savo autentišką neutralią bet kokių kontekstų požiūriu, autorius priartėja prie absurdo savimonės – o ji išskyla natūraliai, kai Grajausko „grynasis aš“ lieka vienas savo kambaryje tik su tylinčia, bevarde metafizika sau virš galvos. Eseistikoje pasirodančios sąvokos „Koks Nors Dievas“, „Šeimininkas“ akivaizdžiai primena Godo, o autentiškosios vienatvės ritualas – absurdo pjesės personažo būseną: „Mokytis gyventi be Šeimininko, žaisti savo paties sugalvotas nuobodžias loterijas, kuriose pats sau dalini ir laimėjimus, ir pralaimėjimus“ (*ten pat*, 101). Taigi – pasakų kvailio mitų pasaulyje ar absurdo vaidmens tuščioje erdvėje situacija? Regis, kol kas nuo šio kertinio klausimo Grajauską jo paties pasisakymuose saugo atpalaiduojantis, humoristinis stilius.